

Zaniknou knihovny?

Úvaha o čtenářích, knihách a knihovnách v éře informací

Prof. Ing. Petr Pernica, CSc.

Příspěvek se zabývá hrozbami, riziky a příležitostmi, které přináší změny současné společnosti. Prostřednictvím příkladů poukazuje na aktuální tendence ve vývoji. Navazuje na výzkumný projekt NAKI DF I1P010VV24 „Efektivní metodiky podpory malých a středních subjektů kultury v prostředí národní a evropské ekonomiky“, řešeného týmem Fakulty podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze pro MK ČR. Autor je v rámci projektu řešitelem logistické problematiky.

„Vstupme do velkého sálu staré knihovny. Překvapí nás smělá architektura klenby, oslní bohatá štuková výzdoba nebo ilusivní prostor nástropních fresek; konečně nás upoutá rytmus vyřezávaných a pozlacených skříní nebo prostých regálů. Pozorujeme nekonečné řady knih a pojednou se nás zmocňuje docela zvláštní pocit, jakého nepoznáme v žádném z palácových nebo zámeckých sálů, ba ani v chrámových prostorách. Stojíme před tichými svazky, v nichž je zachycen a uložen vývoj vzdělanosti lidského ducha, lidské snahy po pravdě, kráse a dobru.“¹

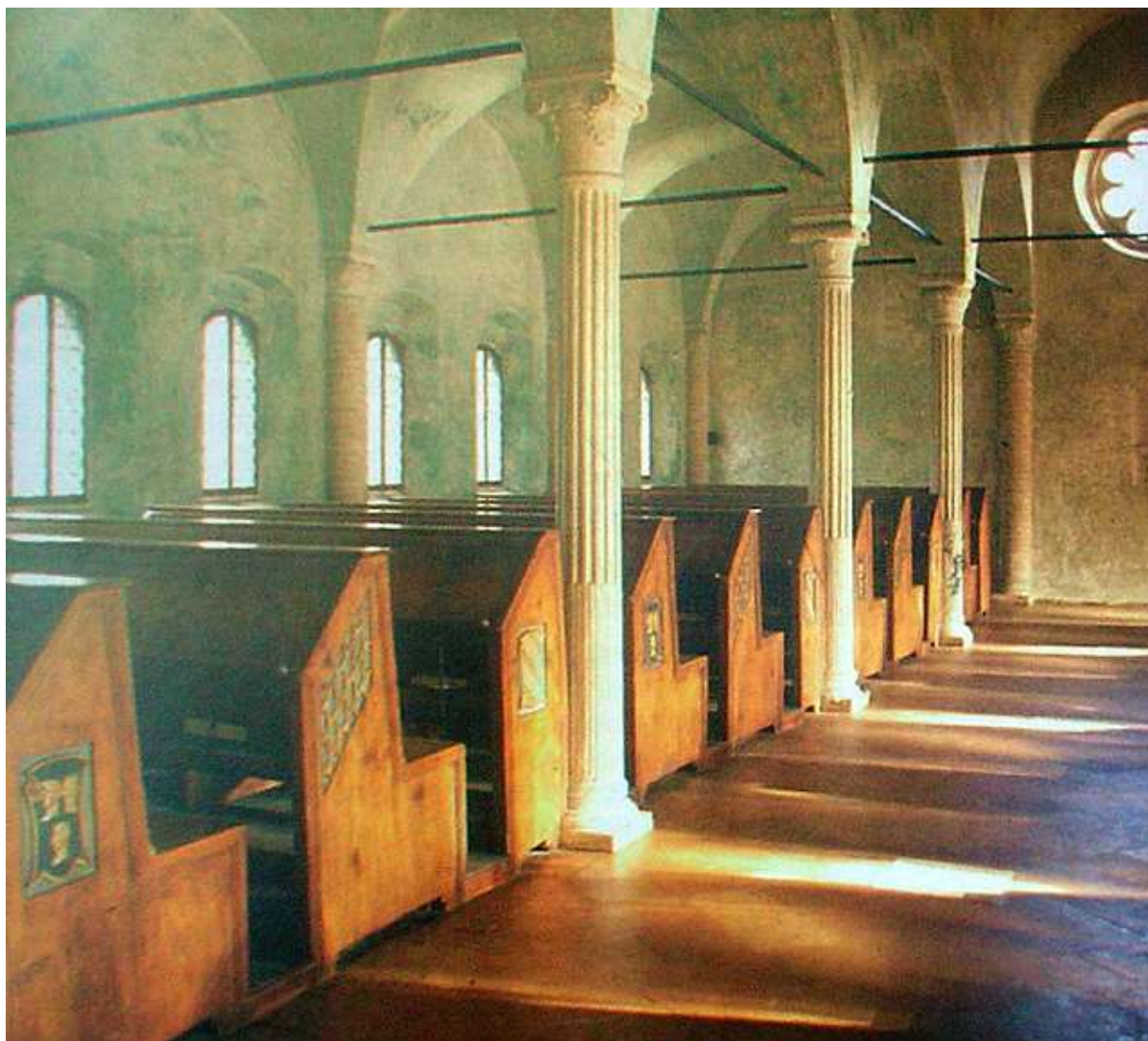

Obr. 1 Klášterní knihovna premonstrátů v Nové Říši se 14 tisíci svazků

¹ HORÁK, F.: *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha: Práce, 1948, s. 7.

Takovýto dojem dodnes vyvolává v návštěvnicích například rokoková knihovna kanonie premonstrátů v Nové Říši, z jejichž svazků teologických, astronomických, lékařských, přírodovědeckých, historických a dalších² čerpal poznání básník Otokar Březina v letech učitelského působení na tamní obecné škole a zároveň nejintenzivnějšího tvůrčího vzepětí – ozvěnu tohoto vlivu cítíme i z jeho kréda „učinit svět krásnějším, než jsme jej přijali v prvním otevření zraků, je věčnou touhou duší.“³

Příklad klášterní knihovny nebyl vybrán nahodile. Knihovny benediktinských, kartuziánských, premonstrátských, františkánských, dominikánských a dalších klášterů, pro něž platilo „claustrum sine armario est quasi castrum sine armamentario“, „klášter bez knihovny je jako hrad bez zbrojnice“, se časem staly základem širších sbírek a zdrojem vědecké činnosti.⁴

Obr. 2 Pulty ve staré univerzitní knihovně, Itálie

² HORÁK, F.: *Klášterní knihovny v Českých zemích*. Praha: Knihovna. Vědecko teoretický sborník, sv. 6, 1966, s. 251.

³ BŘEZINA, O.: *Krásy světa*. In: *Hudba pramenů a jiné eseje*. Praha: Odeon, 1989, s. 37 – 38, ISBN 80-207-0876-6.

⁴ HORÁK, F.: cit. sborník, s. 219 - 220.

Zakládáním univerzit v pozdním středověku se vědecké bádání a učení rozšířilo do světského prostředí, zahrnujícího okruhy vzdělanců, šlechty a panovnických dvorů, a podnítilo rozvoj literatury v mateřské řeči. První univerzitní knihovny byly vybaveny jednoduše a umožňovaly toliko prezenční výpůjčky, a to doslova na místě, neboť knihy byly k dispozici na pultech, k nimž byly připoutány řetězy – inu, historie kradení knih je přinejmenším stejně dlouhá, jako historie univerzitních knihoven.

V této souvislosti je užitečné připomenout proměnu povahy knih z klášterního (chrámového) pokladu, jímž byly vzácné, ručně opisované a bohatě iluminované liturgické knihy, zejména antifonáře, popřípadě z luxusních předmětů osobní potřeby, jakým byly knihy hodinek, tedy z kultovních předmětů, v nástroj praktického poznání či zábavy, ze vzácných předmětů výsostně kulturního poslání v předměty hromadné výroby a obchodu, ve zboží; tato pozvolná proměna byla důsledkem rozšíření knihtisku.⁵ Zlevňování knih umožnilo vznik soukromých knihoven ve šlechtických sídlech, významného statutárního symbolu; příkladem může být zámek Kynžvart.

Obr. 3 Knihovna kancléře Metternicha o 30 tisících svazků na zámku Kynžvart

Šlechtické knihovny se staly vzorem napodobovaným v měšťanském, resp. buržoasním prostředí, což, usnadněno zpřístupněním památkových objektů široké veřejnosti, trvalo až do nedávné doby. Tento vliv je patrný na dalším anonymním snímku, k němuž lze poznamenat, že je typickou ukázkou pečlivě naaranžované knihovny v soukromém bytu, jejíž hlavní

---

⁵ První tištěnou knihou na našem území byla *Kronika trajánská*, historický rytířský román ve středověkém zpracování, vytištěný kolem roku 1468. Blíže viz: HORÁK, F.: *Pět století českého knihtisku*. Praha: Odeon, 1968, s. 8.

funkcí je budit zdání vzdělanosti a kulturnosti majitele. Skutečně používaná pracovní knihovna intelektuála vypadá zpravidla zcela jinak.

Obr. 4 Soukromá knihovna v současném bytě

Obr. 5 Soukromá knihovna v pracovně mytologa, historika náboženství a spisovatele Mircea Eliade (1907 – 1986)

Řada idicíí nasvědčuje tomu, že oba předcházející snímky vlastně patří minulosti, neboť v běžných současných bytech se s knihovnami již nepočítá.⁶

Jistým náznakem toho byly futurologické studie bytových architektů z konce 60. let minulého století, jako Visiona Itala Joe Colomba, do jisté míry předjímající vývoj informačních a komunikačních technologií: nad všemi buňkami obytného prostoru svítily televizní obrazovky, avšak místo pro knihy bylo takřka jen symbolické.

Obr. 6 Visiona, autor Joe Colombo

Pro současný byt je typické módní jednoprostorové uspořádání obývacího pokoje a kuchyňského koutu, vybaveného veškerou myslitelnou, procesory ovládanou kuchyňskou technikou, jejímž hlavním posláním je udělat dojem na návštěvy, neboť v těchto bytech se již téměř nevaří. Obývacímu pokoji vévodí bohatě dimenzovaná sedací souprava před co největší obrazovkou domácího kina; na konferenčním stolku najdeme dálkový ovladač, notebook s wi-fi připojením k internetu, popřípadě odložený tablet a chytrý mobil. Knihovna v takovémto bytě není – jeho majitel není čtenářem knih a mnohdy není čtenářem již vůbec – je divákem a

---

⁶ Do našich úvah zatím zařazujeme všechny druhy knihoven v duchu tradičního vymezení: „Knihovna, místo, kde jsou uschovávány knihy, buď skříň jako nábytek, neb budova.“ *Nový velký ilustrovaný slovník naučný, svazek XI.* Praha: Nakladatelství Gutenberg, 1931, s. 21 – 22.

posluchačem, komunikuje prostřednictvím mobilu a na sociálních sítích; užitečné či zajímavé informace vyhledává na internetu.

Obr. 7 Typická dispozice a zařízení rekonstruovaného bytu ve starším domě

Obr. 8 Vybavení bytu v novostavbě audiovizuální technikou

Tím se dostáváme zpět k citátu na začátku příspěvku. Může ještě platit to, co je v něm uvedeno o vzdělanosti lidského ducha, lidské snaze po pravdě, kráse a dobru? Není pro smích nabádání Jana Amose Komenského k systematické četbě a excerpování knih, vedoucímu k několikerému užítku? „První bude jasné osvícení mysli o věcech... Za druhé budeš bohat vlastním, poctivě nabytým bohatstvím... Za třetí budeš mít své poklady ve své moci... Čtvrtá výhoda bude tato: shromáždíš-li tento svůj hojný poklad výpisků, dosáhneš věci neuvěřitelné. Budeš totiž moci za jeden den i šest set spisovatelů (tolik, kolik jsi přečetl a vyexcerpoval) projít a spolehlivě se s nimi poradit. Nevzejde ti proto žádná škoda z toho důvodu, že bys něco nevěděl.“⁷

Konfrontujeme tyto tradiční názory s identifikovanými aktuálními tendencemi vývoje západní a tedy i naší společnosti. Zároveň se pokusme rozpoznat hrozby, rizika a příležitosti pro knihovny.⁸

Krise vzdělání a šíření funkční negramotnosti

Mizení knihoven ze soukromých bytů je symptomem generační výměny: po generaci, jež čerpala poznatky z knih a do styku s počítači a mobily se dostala až ve středním nebo zralém věku, přichází internetová generace, o níž se v jednom vtipu říká, že její první dětské slovo již není *máma*, ale *tablet*.

Podle společnosti Common Sense Media v roce 2013 v USA 38 procent dětí mladších dvou let používalo chytrý telefon a s tabletem si hrálo 40 procent těchto dětí, což mimochodem představuje nárůst o 22 procent během pouhých dvou let.⁹ Opakovaný průzkum u tamních žáků a středoškolských studentů odhalil, že paralelním poslechem iPodu, sledováním televize a hraním her „zkonzumují“ mediální obsah o délce v průměru téměř 11 hodin denně a aktivitám na sociálních sítích věnují dalších více než 53 hodin týdně. Z těch, kteří denně „zkonzumovali“ více než 16 hodin mediálního obsahu, měla téměř polovina nejhorší studijní výsledky.

Z pohledu neurologie lze tuto nežádoucí souvislost vysvětlit procesem vytváření neuronových modulů myšlenek při aktivním zapojení žáků do výuky, kdy četba a diskuse nad přečteným textem zpevňují myšlenky, přičemž s přechodem k dalším tématům vznikají v mozku další moduly myšlenek a ty se navzájem propojují. Tím se vytváří síť paralelních spojů, v níž procesy myšlení jsou pohybem všemi směry; jediné toto tzv. laterální myšlení je kvalitním myšlením v souvislostech. Udělá-li žák chybu, jeho myšlení je schopno vrátit se zpět,

---

⁷ KOMENSKÝ, J. A.: *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970, s. 18 – 19.

⁸ V následujícím textu se zaměříme na knihovny jako instituce, které se zabývají shromažďováním, zpracováváním, uchováváním, ochranou a zpřístupňováním publikovaných dokumentů v jakékoliv formě, tj. které podle zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovního zákona) tvoří systém knihoven v České republice, což jsou: knihovny zřízené ministerstvem kultury (Národní knihovna ČR, Moravská zemská knihovna a Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana), krajské knihovny zřízené příslušným orgánem kraje, základní knihovny zřízené příslušným orgánem obce nebo jiným zřizovatelem, specializované knihovny a dále muzejní a zámecké knihovny, spravované Národním památkovým ústavem a Národním muzeem, prohlášené za národní kulturní památky pod zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

⁹ ŠPACĚK, J.: *E-kolonizace lidstva. Současný člověk prohrává souboj o ten druh pozornosti, která mu umožňuje zaujímat autentický vztah ke světu*. Praha: Lidové noviny, Orientace, 30. 11. a 1. 12. 2013, ISSN 0862-5921.

identifikovat špatnou dráhu a hledat novou, což je aktivní proces, při němž žák přemýšlí o tom, jak přemýšlel.¹⁰

Tento způsob myšlení byl úspěšně intuitivně rozvíjen již ve středověku – vždyť osou vyučování na tehdejších univerzitách byla dialektika jako „umění rozmlouvat“ s četbou a výkladem textu (lectio), řešením sporných míst formou otázek a odpovědí (questio) a veřejnými disputacemi (questiones quodlibetales) na volné náměty, jakožto měřením intelektuálních sil.¹¹

Naproti tomu individuální četba z monitoru vede k zapamatování jen dvou třetin látky, takže, zejména v porovnání s četbou z tištěných pramenů kombinovanou s psaním poznámek, kterou doporučoval J. A. Komenský, je výrazně méně efektivní. Připoutanost k sociálním sítím nejen, že ničí mezilidské vztahy, ale zároveň odbourává inteligenci a paměť. Je doloženo, že Facebook, mobil a SMS jako prostředky jednodimenzionální komunikace, navíc komunikace zcela povrchní, neřešící problémy, doslova brání ve vývoji mozku a mohou i ničit jeho potenciální schopnosti – můžeme dělat jen to, co máme předprogramováno v našem mozku.¹²

Účast na sociálních sítích vede jedince k virtuálnímu projektování sama sebe, a to v tolika virtualitách, kolik profilů a účtů využívá, oslabuje jeho vnímání reálného světa ve prospěch pozornosti věnované virtuálním světům, jež se mu podbízejí svou atraktivností, až nakonec ovládnou jeho myšlení v režii profesionálů, kteří je řídí.¹³ Pro uživatele sociálních sítí je přitom typické začlenění do virtuální skupiny lidí se stejnými názory, opakované utvrzování se ve „správném názoru“ a ignorování odlišných názorů; již samo používání internetových vyhledavačů znamená, že se člověk dozvídá jen to, co předem chce vědět, takže jeho duševní obzor zakrňuje.

Podle statistik The Nielsen Company, se doba strávená jednou osobou za den na sociálních sítích během tří let zhruba ztrojnásobuje; v Německu se počet osob připojených k sociálním sítím prostřednictvím mobilu meziročně zvyšuje o 27 procent. Celosvětově mají k internetu přístup již téměř tři miliardy lidí z celkem sedmi miliard. V České republice se k internetu připojí měsíčně 6,5 milionu lidí, na Facebooku jsou téměř 4 miliony lidí, na Twitteru na čtvrt milionu.¹⁴ (Vlastnictví mobilu se stalo samozřejmostí i u školních dětí – dítě bez mobilu je spolužák opovrhováno a izolováno; cena mobilů je u žáků a studentů navíc zdrojem jejich sociální stratifikace. Obecně: přízpůsobení je v této oblasti jedinou možnou strategií, nemá-li se člověk ocitnout mimo společnost.)

Američtí středoškolští pedagogové konstatují, že jejich studenti jsou dobře vybaveni pro fungování ve virtuálním světě – jsou schopní rychle zvládat několik činností najednou, zpracovávat vizuální informace a bleskově reagovat, avšak jsou mizerně vybaveni pro uplatnění v reálném světě – nedovedou se soustředit a mají problémy s chápáním obsáhlejších textů. Obtíže při zvládnutí čtení a psaní a neschopnost porozumět složitějším textům je definována jako funkční ngramotnost.

Čeští středoškolští studenti neumí v mateřštině psát ani myslet. Protože nečtou, nemají rozvinuté kritické a logické myšlení, nezvládají analýzu informací, mají omezenou slovní zásobu, neumí se vyjadřovat, používají nesmyslné výrazy a potíže jim dělá dokonce i sdělování vlastních osobních pocitů. Jelikož jim chybí zkušenost se souvislým vyjadřováním

---

¹⁰ Přehledně viz: STRÁNSKÝ, M. J.: *Z monitoru se děti moc nenaučí*. Praha: Lidové noviny, 18. 3. 2014; HVÍŽDALA, K.: *Digitální inteligence a demence*. Praha: Lidové noviny, Orientace, 3. a 4. 5. 2014, ISSN 0862-5921.

¹¹ LE GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*. Praha: Odeon, 1991, ISBN 80-207-0206-7; SPUNAR, P.: *Kultura středověku*. Praha: Orbis, 1972.

¹² STRÁNSKÝ, M. J.: cit. článek.

¹³ ŠPAČEK, J.: cit. článek.

¹⁴ Tamtéž.

myšlenek, nedokáží ani napsat smysluplný text. Tyto problémy narůstají: zatímco před dvaceti lety se týkaly 30 procent středoškoláků, nyní je má až 70 procent.¹⁵ Výsledky sčítání lidu z roku 2011 v porovnání se stejným průzkumem o deset let starším ukazují, že u nás na padesátiprocentní přírůstek vysokoškoláků připadá zvýšení počtu negramotných téměř o pětadvacet procent (nejlepší situace je v Praze, nejhorší v Karlovarském kraji), přičemž zpravidla jde právě o funkční negramotnost.¹⁶

Chybou středního školství je podceňování kognitivních vědomostí a s nimi souvisejícího hledání pravdy a místo toho kladení přehnaného důrazu na prezentační a komunikační dovednosti a na asertivitu, opírající se o skupinový názor, jenž bývá nekriticky hypertrofován aktivitami na sociálních sítích a nemusí mít s pravdou nic společného.

Rovněž kvalita vysokoškolského vzdělání upadá. V evropské tradici toto vzdělání poskytovaly samosprávné a duchovně autonomní univerzity, obsahující veškeré vědy a spojující svobodu bádání a svobodu učení v zájmu duchovního a mravního vzdělávání národa. Svoboda univerzit se týkala i hledání jejich smyslu a orientace vlastního rozvoje na základě potřeb vědy. Univerzity, zaměřené na přípravu elity, samy rozhodovaly o kánonech profesionální dovednosti a způsobilosti.

Současná realita univerzit je zcela jiná: požaduje se od nich, aby pěstovaly kompetence a nikoli ideály. Předávání vědění již nemá sloužit k formování elity schopné vést národ, nýbrž má zajišťovat absolventy připravené plnit svoji roli v těch pragmatických pozicích, které určuje příslušná profese. Tím se stírá rozdíl mezi univerzitami, pěstujícími vědu, a ostatními vysokými školami, zaměřenými na praxi. To má dvě příčiny. První příčinou je převaha praktického rozumu nad teoretickým vědění: praktický rozum, jenž tradičně stál v pozadí kvůli malé důležitosti jeho předmětů, nedostatečné přesnosti jím umožněných výpovědí a kontextuální závislosti jeho argumentačních postupů, v posledních desetiletích postoupil do popředí.¹⁷ Druhá příčina souvisí s významem vědění pro nezávislost myšlení: vědění existuje tam, kde je možné něco vysvětlit nebo pochopit, vztahuje se k poznání a jeho základním předpokladem je hledání pravdy; vědění tedy znamená umět zodpovědět otázku, co existuje a proč to existuje. Proto má řada politiků a reformátorů odpor ke vzdělání neúčelovému, souvislému, obsahově ukotvenému v kulturních tradicích, které lidi formuje a vede k nezávislosti na diktátu doby a módních vlnách. Vzdělání lidé mají totiž daleko k bezproblémově fungujícím, flexibilním, mobilním a týmově svázaným klonům, jaké by mnozí rádi viděli jako výsledné produkty vzdělávacího procesu.¹⁸

Výsledkem těchto snah je, že univerzity přestávají být centry vzdělanosti národa a místy svobodných diskusí o otázkách, jež se týkají všech, a degradují na vykonavatele konkrétních společenských objednávek. Navíc, dnes se hodnota vzdělání nabývaného studiem ztrácí rychleji, než je studium dokončeno; vzdělání nezaručuje celoživotní kariéru a z univerzit i ostatních vysokých škol se stávají dočasná útočiště mládeže před strukturální nezaměstnaností. Tlak na zvyšování počtu studentů vede k úpadku kvality vzdělání. V kontextu výše uvedených poznatků o procesu učení je ovšem zjevná i škodlivost redukce vysokoškolské výuky na hromadné přednášky, bez diskusních seminářů pro menší skupiny studentů, vyvolaná nutností snižovat pracnost výuky a náklady v důsledku rok od roku se snižujících příspěvků na jednoho studenta ze státního rozpočtu.

---

¹⁵ KABÁTOVÁ, M.: *Většina studentů nezvládá mateřštinu*. Praha: Lidové noviny, 24. 1. 2014, ISSN 0862-5921.

¹⁶ BERNÁ, V.: *Přibývá vysokoškoláků, ale i negramotů*. Praha: Lidové noviny, 10. 9. 2013, ISSN 0862-5921.

¹⁷ WELSCH, W.: *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*, 1996.

In: HORYNA, B.: *Filosofie posledních let před koncem filosofie. Kapitoly ze současné německé filosofie*. Praha: Koniasch Latin Press, 1998, ISBN 80-85917-49-1.

¹⁸ LIESSMANN, K. P.: *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008, ISBN 978-80-200-1677-5, s. 22 - 27.

Důsledky výlučně praktické orientace vysokoškolského studia byly doloženy již před časem, například analýzou charakterové struktury obchodních vedoucích, manažerů a inženýrů z nejlépe fungujících amerických koncernů, z níž vyplynulo, že touhu poznávat, zájem o vědu a oduševnělost nejevil žádný z dotázaných; naproti tomu pro 58 procent z nich byla práce jediným stimulem zájmu, nicméně bez dlouhého trvání; 22 procent těchto lidí bylo koncentrováno a pociťovalo hrdost na svou práci, avšak nezajímalo se o podstatu věci; pro 18 procent práce představovala pouze nástroj zaručující existenční jistotu, příjem.¹⁹

Šetření OECD PIAAC, jež se provádí u dospělé populace ve věku 16 až 65 let, ukázalo, že v České republice, od uskutečnění předešlého šetření před čtrnácti lety, u sledovaného vzorku sice došlo k trojnásobnému zvýšení počtu vysokoškoláků (momentálně již máme údajně největší podíl středoškoláků a vysokoškoláků v populaci ze všech zemí Evropské unie!) a délka vzdělávání celkem se prodloužila o tři roky, avšak úroveň gramotnosti, tj. schopností a kompetencí podložených vědomostmi, poklesla o 13 bodů. Celkově jsme se sice umístili slabě nad průměrem, lidé ve věku 35 až 50 let u nás však dosahují podprůměrných výsledků, což se přičítá na vrub chaotickému vývoji školství po roce 1989 a promarnění schopností žen pečujících o děti. (Ve většině zúčastněných zemí dopadli nejlépe lidé ve věku 25 až 34 let, nejhorší byli 55 až 65 letí. Celkově nejlepších výsledků dosáhli Finové, Nizozemci, Norové a Švédové.)²⁰

Společným základem uvedených problémů je zdegenerovaný vztah společnosti k vědění, mylná víra, že informační databáze mohou nahradit myšlení, že důležitější než vědění je manipulativní dovednost v přístupu k informacím a že všudypřítomnost databází demokratizuje vědění. Nepochopení, že vědění je více než informace, že na rozdíl od informace není jednoznačně účelově orientováno, že vzniká pouze v hlavách lidí vlastní logikou, nezávisle na technologiích a vnějších kritériích, že jeho vznik je časově náročným procesem, vyžadujícím vůli, soustředění, paměť a složitě ověřování, a že jeho efekt se nedostavuje vzápětí.

Zábava vítězí nad kulturou

Žijeme na počátku komunikační revoluce, charakterizované posedlostí informacemi a (sebe)vyjádřením. Během jediného roku lidé vytvoří nebo zkopírují třímilionkrát více informací, než kolik je obsaženo ve všech knihách, které byly napsány; největší kvantum dat vytvářejí fotografie a videa, jež ovšem nejsou nositeli myšlenek, ale pouhými záznamy událostí bez skutečného významu. Platí, že čím více se lidé vyjadřují, tím méně toho mají co říci. Vyjadřování čehokoli, komunikace jako činnost, má přednost před povahou sdělení; obsah je lhostejný, smysl je hravě pohlcován, komunikace je bez účelu i bez publika, jejím hlavním příjemcem je sám mluvčí.²¹ To však má nesmírný vliv na to, jaké myšlenky

---

¹⁹ FROMM, E.: *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992, ISBN 80-206-0181-3, s. 112 - 118.

²⁰ Šetření PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Compencies) provádí OECD ve 24 vyspělých zemích; v České republice se jej na přelomu roku 2011 a 2012 zúčastnilo více než 6 tisíc respondentů. Zkoumána je čtenářská gramotnost (především schopnost porozumět psaným textům), numerická gramotnost (používání „čísel“ v běžném životě) a schopnost řešit praktické problémy v technologicky bohatém prostředí (například s použitím internetu). In: STRATILÍK, O.: *Chybí elita národa, stát ji chce stvořit*. Praha: Lidové noviny, 9. 10. 2013; KVAČKOVÁ, R.: *Vzdělání více, výsledky stejné*. Praha: Lidové noviny, 15. 10. 2013, ISSN 0862-5921.

²¹ LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor, 1998, ISBN 80-85190-74-5, s. 259 – 269.

budeme prostřednictvím komunikace schopni vyjádřit. Myšlenky, které vyhovují způsobům vyjadřování, se pak nevyhnutelně stávají významnou součástí naší kultury.²²

Hodnota veřejné komunikace klesá rovněž vlivem reklamy. Reklama, jež je nyní nejrozsáhlejší formou veřejné komunikace, vyvolává iluzi snadné a rychlé řešitelnosti všech problémů, ignoruje výklad, který pouze zabírá čas a může vyvolat diskusi; sugeruje lidem, jak mají naložit se svými životy, vzbuzuje v nich falešný pocit vlastní hodnoty.

Elektronickými technologiemi vytvořený svět je téměř bez soudržnosti a smyslu, samoučelný, s myšlenkovým obsahem potlačeným ve prospěch zábavy. Zábavnost se postupně stává nutnou podmínkou vzdělávání, práce, politiky i náboženského života; vše se mění v show business, kultura se stává fraškou; informačnímu prostředí vévodí bezbřehá trivialita, i fakta slouží výhradně jako zdroj zábavy.²³ Média přinášejí nepřetržitý tok zpráv, jež však příjemcům neodpovídají na žádnou z otázek, které si položili, a ti se tak každým okamžikem stávají stále většími hlupáky.

Symptomem úpadku kulturnosti je, že veřejnost zaujímá k vysoké kultuře²⁴ stejný postoj, jako ke konzumaci kteréhokoliv běžného zboží. Kulturní život se stává čímsi druhořadým. Záliby jednotlivců jsou přitom stále různorodější, multikulturnější, pomíchané z nesouladných prvků.²⁵ Kulturní kořeny se drojí také v důsledku invaze tendencí z jiných kultur, ekonomicky rozvinutých, ale eticky slabých.²⁶ Turismus zpřístupňující svět zároveň odcizuje masám jejich vlastní kulturu – lidé vědí o všem, ale nechápou téměř nic, otázku „Proč?“ si vůbec nekladou, povznášení ducha nahrazují rozptýlením a zaplňováním volného času stále novými hédonistickými podněty.

Namísto tradiční role kultury vnášet řád do života, vytvářet uspořádaný „celistvý“ obraz světa a dávat smysl životu, nastupuje dezorganizace lidské existence a vědomí, vytěšňování otázky po smyslu činy, otevírání člověka momentálním svodům a smyslovému sycení místo budování sama sebe, vedení k splnutí s proudem, k lhostejnosti.²⁷ Dominuje vnější, bezprostřední, viditelné, rychlé, povrchní a provizorní. Realita je vytěšňována iluzemi, historie a geografie jsou zapuzeny. Kultura Západu tak nyní odpovídá stavu společenského nevědomí, dětinsky bezstarostně okouzleného virtuálním světem.

Upadá též autorita humanitních věd, jež dříve světu zprostředkovávaly intelektuální řád a kultivovaly lidského ducha; nyní se zabývají místo pravdou a krásou spíše politickými a sociálními otázkami i genderovými pseudoproblémy a jejich studium ztrácí přitažlivost – například jen na Harvardské univerzitě počet studentů přijatých na humanitní obory klesl za posledních deset let o třetinu; v celých Spojených státech ubyla polovina jejich absolventů, takže nyní tvoří pouhých sedm procent.²⁸

Zbavení se historických kořenů má za následek ztrátu orientace rozumu: bohorovně je vyznávána zásada „co dokážeme udělat, to také můžeme udělat“. Pravda je potlačena v zájmu zisku, vládne relativismus²⁹, jsou zmateny hodnoty, přestaly platit dříve nedotknutelné normy

---

²² POSTMAN, N.: *Ubavit se k smrti. Veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 1999, ISBN 80-204-0747-2.

²³ POSTMAN, N.: cit. dílo.

²⁴ Blíže viz: PAULÍČEK, M.: *Nikdo se neodvážá říci, že je to nudné. Sociologie vysokého a nízkého umění*. Praha: SLON, edice Studie, 2012, ISBN 978-80-7419-097-1, s. 19 – 27, 50, 66 – 69.

²⁵ LIPOVETSKY, G., JUVIN, H.: *Globalizovaný Západ. Polemika o planetární kultuře*. Praha: Prostor, 2012, ISBN 978-80-7260-265-0, s. 78 – 80.

²⁶ *Evangelii gaudium*, apoštolská exhortace papeže Františka k ukončení Roku víry, listopad 2013, *Kapitola druhá, 1/61*. Vatikán: česká sekce Vatikánského rozhlasu, www.radiovaticana.cz/clanek, 26. 11. 2013.

²⁷ Tamtéž, s. 120 – 125.

²⁸ PETRÁČEK, Z.: *Inženýři džihádu*. Praha: Lidové noviny, 20. 7. 2013, ISSN 0862-5921.

²⁹ *Lumen fidei*. Encyklika papeže Františka o víře, červenec 2013. Vatikán: česká sekce Rádia Vatikán, www.radiovaticana.cz/clanek, 5. 7. 2013, kapitola druhá, odst. 25.

a normou se stává i to, co je proti přirozenosti.³⁰ V Evropě se vyvinula kultura, která radikálně popírá jak své vlastní křesťanské základy, tak mravní tradice.³¹ Společnost je pak snadné rozštěpit na naivní, nevidoucí a nevědoucí masu manipulovaných a na malou elitu manipulujících.³²

Je znepokojující, uvědomíme-li si, že propad vzdělanosti a vymizení původního duchovního substrátu s devastačním účinkem na fungování společnosti, jsou zahrnovány mezi podstatné znaky kolapsu civilizace.³³ Otevřenou zůstává rovněž otázka možnosti znovunabytí jednou ztracené úrovně, a za jakou cenu.

Jaké hrozby, rizika a příležitosti z toho vyplývají pro budoucnost knihoven?

Úbytek čtenářů, nadproporcionální vzhledem k demograficky jistému úbytku obyvatel, a pokles zájmu o služby knihoven v budoucnosti, je vážnou hrozbou. Znamená, že pro rostoucí část populace se plody „vývoje vzdělanosti lidského ducha, lidské snahy po pravdě, kráse a dobru“, zachycené a uložené v knihách, stanou mrtvými a jejímu intelektu nedostupnými (totéž pozorujeme u vážné hudby nebo výtvarného umění).

Čtenářská gramotnost, zjišťovaná výzkumem OECD PIAAC, dosáhla v České republice, která se stále ještě považuje za čtenářskou velmoc, hodnoty 273 bodů (v Praze 286 bodů, v Karlovarském kraji 245 bodů); ve Finsku to bylo 288 bodů a v Japonsku 296 bodů (horší výsledky než u nás v USA, Německu, Rakousku či Polsku jsou jen slabou útěchou).³⁴ Zatím u nás neodumřela čtenářská tradice, silná podobně jako ve skandinávských a pobaltských zemích: alespoň jednu knihu za rok přečte 84 procent Čechů (totéž udělá jen 70 procent dospělých Němců), a tento počet dokonce ještě mírně roste, zrovna tak, jako využívání knihovnických služeb; avšak ve srovnání se západní Evropou knihy méně kupujeme (alespoň jednu knihu ročně si koupí 50 až 60 procent Němců).³⁵

Úpadek knižního trhu a nakonec i úbytek čtenářů souvisí s vývojem postavení střední třídy ve společnosti, tedy té vrstvy, jež se vyznačuje mimo jiné chytrostí, tvořivostí, vyšší mírou kulturnosti, vzdělaností a úctou ke vzdělání a ochotou investovat do vlastní budoucnosti, a to i ve formě vzdělávání. Střední třída se nezaměřuje na krátkodobou spotřebu, ale na dlouhodobé hodnoty včetně hodnot morálních a je oporou státu i ekonomiky (neparazituje na státu, nevyhýbá se povinností vůči němu a nemá sklon k extraktivním praktikám nových zbohatlíků). Zásadní problém je v tom, že české vlády dosud slabou střední třídu, k níž se

---

³⁰ RATZINGER, J.: *Evropa Benedikta z Nursie v krizi kultur*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, ISBN 80-7195-022-X, s. 35, 74 – 79.

³¹ Tamtéž, s. 27.

³² SLOTERDIJK, P., in: HORYNA, B.: *Filosofie posledních let před koncem filosofie*. Praha: Koniasch Latin Press, 1998, ISBN 80-85917-49-1, s. 300.

³³ Kolaps (zhroucení) je součástí vývoje každé kultury či civilizace, v němž nefunkční části společnosti zanikají a postupně se rodí nové, lépe adaptované na změněné podmínky. Mimo jiné platí, že kolaps je obecně nepředpověditelný a tedy neočekávatelný, jeho proces není lineární, evoluční, ale děje se skokově, a to, že nastává, si lidé obvykle uvědomí až v jeho konečné fázi, kdy je na všechno zpravidla pozdě. Podrobně viz: BÁRTA, M.: *Kolaps a regenerace: pokračující cesty minulých civilizací*. In: BÁRTA, M., KOVÁŘ, M. a kol.: *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Praha: Academia, 2012, ISBN 978-80-200-2036-9, s. 22 - 23.

³⁴ Viz: STRATILÍK, O., cit. článek.

³⁵ TRÁVNÍČEK, J.: *Knižní trh dnes (3)*. Praha: BIBLIO, srpen 2014; *Češi rádi čtou, ale nekupují knihy*. ČTK. Praha: Lidové noviny, 27. 9. 2013, ISSN 0862-5921.

hlásí na 60 procent obyvatel, pouze vysávaly, ale nepodporovaly; jak ukazují průzkumy STEM, TNS Aisa či poznatky Sociologického ústavu AV ČR, důsledkem toho je v celoevropském i středoevropském měřítku její extrémní nespokojenost s poměry, navíc dlouhodobě narůstající – zatímco nespokojeno v západní Evropě je 40 procent jejich příslušníků, u nás je to téměř 70 procent.³⁶

Udržení vzdělanosti ovšem závisí právě na budoucnosti střední třídy a totéž lze říci i o knihovnách – je prokázána přímá spojitost mezi úrovní gramotnosti a rodinným zázemím.³⁷

Na poptávku budoucích uživatelů knihoven může mít vliv ještě jeden faktor: pomíjivost kvalifikace. Celoživotní povolání jsou na vyměření a jednu pracovní kariéru nahrazuje model několika kariér v průběhu jedné ekonomické aktivity. První příčinou toho jsou změny na trhu práce vyvolané hospodářskými výkyvy i rychlou obměnou používaných technologií (během deseti let jich zastará přibližně 80 procent)³⁸. Druhou příčinou je skutečnost, že v některých západoevropských zemích již dnes více než polovina průběžných obyvatel nemá řádné zaměstnání na plný úvazek; tento jev k nám sice ještě v plné míře nedorazil, avšak nikdo již nemůže počítat s tím, že bude moci svůj život svěřit jedné organizaci například na víc než přibližně šest let (což je průměrná délka trvání jednoho zaměstnání ve Velké Británii); znamená to, v rozporu se strategií střední třídy, nevytyčovat si dlouhodobé plány, neinvestovat do vzdálené budoucnosti a místo toho být co nejvíce flexibilní.³⁹ To je ale dobrou zprávou pro knihovny: poptávka po odborné literatuře, potřebné k rekvalifikaci, bude pravděpodobně narůstat; kupovat si takové knihy se nebude vyplácet, půjčovat si je ano. Navíc to knihovnám přinese příležitost k aktivnímu vstupu do mimoškolního vzdělávání včetně celoživotního vzdělávání dospělých, i do vzdělávacích a rekvalifikačních programů na středních a některých vysokých školách, do přípravy k vyhledávání informací a k práci s nimi.

Jestliže záliby jednotlivců budou stále různorodější, zábavnost se stane nutnou podmínkou veškerých aktivit, vzdělávání nevyjímaje, a poroste konkurence mimokulturních forem trávení volného času, knihovny se tomuto vývoji musí přizpůsobit tím, že nebudou jen místy poskytování tradičních veřejných knihovnických a informačních služeb, ale také místy společenského života s širokou nabídkou nejrůznějších doprovodných aktivit a služeb, schopnými přilákat i k celodenním návštěvám. To se již děje, a zejména nové budovy velkých knihoven ve městech jsou bohatě dimenzovanými polyfunkčními kulturními objekty: jejich foyer jsou volně přístupné i neregistrovaným návštěvníkům, a to v časovém režimu přesahujícím provozní dobu knihovny, jako místa setkávání, vybavená prodejny, výstavními prostory, kavárnami či restauracemi, víceúčelovými sály a sociálním zázemím; základní služby jsou poskytovány všem návštěvníkům i bez registrace. Registrovaným uživatelům jsou nabízeny odborné konzultace, referenční a rešeršní služby i uživatelská školení, reprografické a další služby. Ve vnitřních prostorách knihoven jsou klubovny pro diskuse a vzájemné konzultace uživatelů, specializované studovny. Řada doprovodných

---

³⁶ KOLMAŠ, M.: *Střední třída trpí. I po 10 letech v EU*. Praha: Lidové noviny, 26. 4. 2014, ISSN 0862-5921.

³⁷ Ve všech vyspělých zemích platí, že úroveň gramotnosti klesá bez ohledu na dosažené vzdělání u těch lidí, zvláště mladších, kteří pocházejí ze slabšího rodinného zázemí, zatímco ve skupinách s dobrým sociálním zázemím roste. Problémovým zázemím jsou zejména neúplné rodiny, poznamenané pracovním vytížením rodiče živatele, zpravidla svobodné matky, a nedostatkem času na výchovu dětí. Srov. KVAČKOVÁ, R.: cit. článek o PIAAC a PEŠEK, P.: *Americký sen se vzdaluje stále více dětem*. Praha: Lidové noviny, 23. 10. 2013, ISSN 0862-5921.

³⁸ POTŮČEK, M. a kol.: *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Praha: Gutenberg, 2001, s. 147.

³⁹ HANDY, CH.: *Hlad ducha. Pokapitalistická alternativa: hledání smyslu v současném světě*. Praha: Management Press, 1999, ISBN 80-7261-004-X, s. 31 – 32, 65, 67 – 68.

služeb vyžaduje logistické zajištění, ne nepodobné menšímu nákupnímu či kongresovému centru.

Obr. 9 Řez polyfunkčním objektem veřejné knihovny v Birminghamu

Obr. 10 Foyer veřejné knihovny v kanadském Vancouveru

Obr. 11 Stravovací služby v Britské národní knihovně v Londýně

Tento směr vývoje může být ohrožen nedostatečnými finančními zdroji pro další rozvoj knihoven s negativním dopadem na dostatek kvalifikovaných pracovníků (knihovníci jsou u nás jednou z vůbec nejhůře odměňovaných profesí) a na schopnost knihoven uspokojit očekávání jejich uživatelů. Chybným krokem by bylo hledání východiska v komercionalizaci knihoven v duchu manažerského způsobu myšlení, jenž se prosazuje i ve sféře kultury; komercionalizace by vedla ke ztrátě postavení veřejné služby a k narušení principu rovného přístupu k informačním zdrojům prostřednictvím knihoven.

Příležitostí je uplatňování knihovní logistiky, zejména ve velkých knihovnách. Dobré logistické řešení knihovny zahrnuje jako hlavní prvky akvizici (doplňování knihovních fondů, rozvoj, resp. budování sbírek), zpracování (jmenné, věcné), uchovávání (správu a ochranu fondů, resp. sbírek), zpřístupňování a služby (počínaje veřejně přístupným katalogem), okolí (původce a uživatele informací) a jako nejdůležitější vazby vstup (akvizici), vnitřní vazby mezi akvizicí, zpracováním, uchováváním a zpřístupňováním, dále nejdůležitější zpětnou vazbu uvnitř systému mezi akvizicí a zpřístupňováním, ovlivňováním profilu budovaných sbírek a konečně výstup (zpřístupňováním uživatelům).⁴⁰ Procesně vymezené a jako celek optimalizované logistické řetězce, chápané jako posloupnost kroků určených k uspokojení uživatelů, jsou s to přinést zlepšení veřejných knihovnických a informačních služeb i interních procesů při vyšší efektivnosti a nižším počtu pracovníků knihoven. Logistické řešení vnáší racionalitu i do prostorového uspořádání knihoven. V případě velkých knihoven se může opírat o progresivní skladové a manipulační technologie, jež se osvědčily v jiných aplikačních oblastech.

⁴⁰ HEMOLA, H.: *Knihovna jako systém*. In: PERNICA, P. a kol.: *Arts Logistics*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2008, ISBN 978-80-245-1412-3, s. 320.

Pomalá, i několikahodinová reakce knihovny na objednávku uživatele a vysoká pracnost při manipulaci s knihovními jednotkami je v nových velkých knihovnách řešena automatizací skladových procesů v hlavním skladu knihovny, jenž bývá v podzemí, a přepravních procesů mezi skladem a výdejními místy. Od okamžiku objednání běžné knihy uživatelem prostřednictvím monitoru, do okamžiku, kdy je mu fyzicky předána, tak neuplyne víc než 15 minut. (Projekt nové budovy Národní knihovny ČR v Praze na Letné, s podzemním skladem s regály o 24 buňkách ve sloupci a automatickými regálovými zakladači, sliboval dobu odezvy 5 minut.⁴¹) Zatímco technologický vývoj hlavních skladů knihoven vede cestou „kniha za člověkem“, specializovaná oddělení, ať s volným přístupem nebo obsluhovaná, jsou vybavená běžnými policovými regály a fungují tedy na principu „člověk za knihou“. Je to dobře patrné na připojených snímcích.

Vracení vypůjčených knih lze zjednodušit jak pro čtenáře, tak pro knihovnu, prostřednictvím automatických odbavovacích kiosků ve foyer knihovny, anebo automatických boxů, přístupných třeba i z ulice, bez časového omezení. Vracené knihy jsou automaticky tříděny a časová náročnost procesu jejich navrácení do oběhu je poloviční ve srovnání s manuálními procesy. Ušetření pracovníci se mohou na jiných místech knihovny věnovat návštěvníkům.

Obr. 12 Regálový zakladač v automatizovaném skladu knihovny (vlevo)⁴², řešení přenesené ze systému „Miniload“ pro výškové sklady drobného kusového materiálu (vpravo).⁴³

⁴¹ Vítězný projekt Ing. arch. Kaplického a Future Systems (Velká Británie); podrobnosti o projektu viz STOKLASOVÁ, B.: *Novostavba Národní knihovny České republiky z hlediska provozu*. In: PERNICA, P. a kol.: *Arts Logistics*, Praha: Vysoká škola ekonomická, Nakladatelství Oeconomica, 2008, ISBN 978-80-245-1412-3, s. 328 – 348 a STOKLASOVÁ, B.: *Novostavba Národní knihovny (nejen) z hlediska provozu*. Praha: Knihovna, 2007, č. 1, ISSN 11801-3252, s. 17 – 32, dostupné z: www.knihovna.nkp.cz

⁴² Foto: Future Systems.

⁴³ Pramen: Jungheinrich.

Obr. 13 Manipulace s ukládacími bednami na místě výdeje z automatizovaného zakladačového skladu knihovny Macquarie University v Austrálii⁴⁴

Pro řízení automatizovaného skladu knihovny může být převzat Warehouse Management System včetně záměnného způsobu skladování, při němž se – na rozdíl od tradičního uspořádání skladu knih do tematicky vymezených oddělení (zón) – ukládací bedny s knihami zaskladňují do nejbližších volných buněk v regálech, přičemž všechny obsazené a volné pozice jsou v paměti řídicího počítače.

Pro menší knihovny jsou vhodné jednodušší a finančně méně náročné skladové technologie s ruční manipulací.

Obr. 14 Policové a přesuvné regály v centrálním depozitáři Národní knihovny České republiky v Praze-Hostivaři

Vyspělé země na knihovnách nešetří. Jak historické, pečlivě udržované, tak nové knihovny bývají architektonickou dominantou širokého okolí, chloubou, ale i jednou z vítaných příležitostí, jak do jinak vylidňujících se center velkoměst přivést život. Rovněž vlády v

⁴⁴ Převzato z diplomové práce Bc. M. Zubíkové: *Mezinárodní porovnání logistiky knihoven*. Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra logistiky, 2013.

nedemokratických zemích štědře financují výstavbu knihoven a využívají ji k propagaci režimu, popřípadě i k přikrášlování chudé kulturní historie národa, někdy až poněkud kýčovitě.

Obr. 15 Soubor čtyř výškových budov ve tvaru stojících napůl otevřených knih Francouzské národní knihovny v Paříži

Obr. 16 Velkoryse koncipované prostory v podnoží téže knihovny

Obr. 17 Dánská národní knihovna v Kodani

Obr. 18 Hlavní hala Čínské národní knihovny v Pekingu

Obr. 19 Egyptská národní knihovna v Alexandrii

Obr. 20 Projekt nové národní knihovny Kataru⁴⁵

---

⁴⁵ Země těžící ropu, co do počtu obyvatel srovnatelná se Západočeským krajem.

Obr. 21 Běloruská národní knihovna v Minsku

Národní knihovny nejsou jen „výkladní skříní“ kulturnosti, ale, objektivně vzato, mají největší prostorové nároky, neboť poskytují bohaté základní a specializované služby pro uživatele i pro ostatní knihovny, provozují nejrozsáhlejší systémy a databáze celostátního významu a provádějí největší objem koordinačních, odborných, informačních, vzdělávacích, analytických, výzkumných, standardizačních a metodických poradenských činností v systému knihoven; mají právo povinného výtisku a povinnost trvalého uchování tohoto fondu.

Obr. 22 Projekt Kazašské národní knihovny v Astaně

Obr. 23 Nerealizovaný projekt Národní knihovny České republiky v Praze na Letné⁴⁶

---

⁴⁶ Pramen: Future Systems.

Například Národní knihovna České republiky nyní pečuje o cca 6 400 tisíc knihovních jednotek, ročně obsluží na 600 tisíc návštěvníků, vydá téměř 700 tisíc výpůjček, poskytne více než 150 tisíc registrovaných informací a uspořádá přes 200 kulturních akcí; její webové stránky navštíví 7 600 tisíc zájemců. Již vzpomenuť nerealizovaný projekt její nové budovy v Praze na Letné počítal s 10 miliony knihovních jednotek s rezervou 4 milionů jednotek, která by měla stačit na příštích padesát let. Většina fondů měla být umístěna v podzemním, plně automatizovaném výškovém skladu; ve volném výběru mělo být 300 tisíc dokumentů, 50 tisíc jich mělo být v obsluhovaných příručních knihovnách. Pro návštěvníky se počítalo s 1 250 studijními místy a 700 místy ve společenských a odpočinkových prostorách.

O nutnosti kapacitních rezerv vypovídá například skutečnost, že jen počet publikovaných vědeckých článků se každého 5,5 roku zdvojnásobuje. Je to dáno tím, že mezi námi žije 80 až 90 procent ze všech vědců v dějinách lidstva, a přírůstek vědeckých informací je ještě mnohem rychlejší, než přírůstek počtu vědců je produkujících. Zároveň je to důsledek diktátu akademického a grantového prostředí, v němž platí „publish or perish“, neboli kdo nepublikoval, neuspěje s příštími grantovými přihláškami a je bez šance postoupit na kariérní dráze. Akademické kruhy na celém světě jsou posedlé kvantifikací vykonané práce, která články boduje podle impaktového faktoru periodik, v nichž byly publikovány, a nikoli na základě jejich vědeckého přínosu; vedení univerzit kvůli snazšímu hodnocení publikací sestavují i klasifikační seznamy společenskovědních nakladatelství – následkem toho není důležité, co kdo napsal, ale zda publikoval u nakladatelství zařazeného do seznamu.

Na druhou stranu, například průzkum v londýnské knihovně před časem ukázal, že více než polovina časopisů tam uložených nikdy nebyla vypůjčena – to znamená, že i pro knihovny platí poznatek Paretovy analýzy, totiž, že 10 procent publikací uspokojí 80 procent všech čtenářských potřeb. Realitou dneška však je publikování odborných článků v elektronické formě; například američtí autoři již neuvádějí odkazy na jiné prameny, než internetové.

Rubem zrychlujícího se přirůstání poznatkových informací je jejich, rovněž rychlejší, zastarávání. Zastarávání není pouze důsledkem existence velkého množství aktivních vědců a nadprodukce jejich publikací v konkurenčním prostředí; je rovněž plodem racionální diskuse o problémech, kritiky s pravdou jakožto regulačním principem a uznání principiální omylnosti lidské schopnosti poznávat – nežijeme ve světě, v němž se potvrzují pravdy, nýbrž ve světě, kde se vyvracejí omyly.⁴⁷ To ovšem znamená, že v oněch starých „tichých svazcích“ leží víc omylů, než použitelných výsledků poznání, a že jejich hodnota je mnohdy spíše jen historická. Je paradoxem, že zatímco tištěné informace přetrvávají staletí (pomineme-li problém rozpadajícího se kyselého papíru), u informací na elektronických nosičích není jisté, zda se k nim někdo dostane po opuštění technologie, jejímž prostřednictvím byly pořízeny a uchovány. Není tak vyloučeno, že starší omyly přežijí svá novější vyvrácení.

Přesto velkou příležitostí je digitalizace dokumentů, převrat, jenž umožňuje širokému okruhu badatelů a zájemců zpřístupnit historické a vzácné dokumenty, aniž by za nimi museli cestovat, a s vyloučením rizika poškození dokumentů. Perspektivní jsou služby, které integrují využití papírových a digitálních dokumentů. Již před deseti lety bylo u nás naskenováno více než sto tisíc stran unikátních rukopisů a vzácných tisků z fondů Národní knihovny České republiky, Státní pedagogické knihovny, Vědecké knihovny v Olomouci, Muzea východních Čech, Státního okresního archivu v Jihlavě, Knihovny Národního muzea, Regionálního muzea dr. Hostaše v Klatovech, Zámecké knihovny Kynžvart, Západočeského muzea v Plzni, Strahovské knihovny a dalších. Naskenované dokumenty jsou ukládány na archivní média a zpřístupňovány v Digitální knihovně; ta již v uvedené době umožňovala

---

⁴⁷ POPPER, K., LORENZ, K.: *Budoucnost je otevřená*. Praha: Vyšehrad, 1997, ISBN 80-7021-203-9, s. 99.

přístup k jednomu milionu stran unikátních historických dokumentů.⁴⁸ K tomu lze poznamenat, že ve spolupráci s muzei, archivy a ostatními typy paměťových institucí při zpracování, ochraně a zpřístupnění kulturního dědictví je možné vidět další z příležitostí knihoven.

Přístup k veřejnému internetu s kvalifikovanou asistencí je rovněž službou, která v nabídce knihoven nemůže chybět, i když pro řadu malých knihoven může znamenat problém, přičemž poptávka po ní bude perspektivně nejspíše klesat s generační výměnou. S odvoláním na výsledky šetření OECD PIAAC u nás, je nutné konstatovat lehce podprůměrnou úroveň schopnosti používat internet k řešení praktických otázek (byli jsme na 33 procentech, při průměru všech zemí 34 procenta, ale Švédové dosáhli 44 procent a Finové 42 procent; při našem národním průměru 283 bodů vedli Pražané s 297 body a Středočeši s 296 body, poslední byli Karlovarští s 242 body).

Logicky navazovat pak může poskytování služeb e-governmentu. V jeho případě je třeba počítat s možností, že státní byrokracie, podněcovaná politickou mocí, bude tuto formu komunikace vnucovat nejen firmám a živnostníkům, ale časem i obyvatelům; úvahy nad otázkou „*Cui bono?*“ v situaci ohrožení vyloučením ze společnosti nebudou příliš platné. Zájem knihoven proto musí být i z tohoto důvodu jejich spolupůsobení ve vzdělávacích a výchovných programech na všech typech škol, jež by vedlo ke zvýšení funkční gramotnosti, a tím i schopnosti komunikovat na bázi dané technologie a efektivně vyhledávat a využívat informační zdroje.

Perspektivní špičkou ve sféře knihovnických a informačních služeb je poskytování informačních zdrojů pro výzkum. Příležitost lze spatřovat i v poskytování služeb v oblasti znalostních informací a poradenství.

Obr. 24 Příklad menší knihovny vybavené pro přístup k internetu

---

⁴⁸ Pramen: *Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004 až 2010*. Materiál přijatý usnesením vlády České republiky ze dne 7. července 2004 č. 679.

Rekapitulujme: činnost knihoven je veřejnou službou a knihovny jsou institucemi veřejného zájmu, jejichž posláním je přispívat k celoživotnímu vzdělávání, podpoře nezávislého rozhodování a duchovního rozvoje a k uspokojování kulturních potřeb všech občanů bez rozdílu, spoluvytvářet infrastrukturu pro oblast vzdělávání, výzkumu a vývoje, zpřístupňovat informace z veřejné správy, zprostředkovávat informace na podporu podnikání, zejména malým a středním podnikatelům, zprostředkovávat, zpřístupňovat a uchovávat lidské poznání, uchovávat a chránit kulturní dědictví, podporovat budování místních komunit a sociální integraci na místní úrovni, přispívat k rozvoji venkova, napomáhat aktivnímu využívání volného času, zábavě a rekreaci.⁴⁹

Dodejme jenom to, co zdůrazňovala již sama citovaná koncepce: hrozbou pro hladké plnění těchto funkcí je nezáměr státu a podfinancování; bohužel, podpora knihovní infrastruktury v České republice nesnese srovnání s rozvinutými demokratickými. Jednou z mála „výjimek potvrzujících pravidlo“ je novostavba Národní technické knihovny v areálu technických vysokých škol v Praze-Dejvicích.

Obr. 25 Národní technická knihovna v Praze-Dejvicích

---

⁴⁹ Viz: *Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004 až 2010.*

Obr. 26 Hala Národní technické knihovny v Praze-Dejvicích

Přesunutí technické knihovny z barokního Klementina do nové budovy umožnilo jeho revitalizaci pro Národní knihovnu České republiky, která si v něm ponechává historické a hudební fondy, novodobé fondy, Slovanskou knihovnu, Knihovní institut, studovny, veřejné čítárny a sály; revitalizace zahrnuje, kromě oprav fasád a renovace nádvoří, vybudování podzemních parkovacích garáží, přednáškového sálu, galerie, knihkupectví a kavárny.

Sbírkky Národního konzervačního fondu (povinné výtisky všech knih, skript a časopisů vydaných v České republice po roce 1901, jež jsou především archivovány a uživatelům mohou být prezenčně zpřístupněny jedině v případech, kdy již není možné dohledat jiný exemplář) byly přemístěny do rozšířeného centrálního depozitáře na okraji průmyslového obvodu v Hostivaři na periférii Prahy, od Klementina vzdáleného 14 kilometrů. V budově depozitáře jsou též pracoviště pro zpracování fondů, digitalizaci a další oddělení, jež byla původně v Klementinu. Počet čtenářských míst ve studovně je 35.

Jedná se o zrekonstruovanou železobetonovou halu z první poloviny šedesátých let (původně výrobní halu podniku Výstavnictví), přestavěnou v roce 1994 a doplněnou o objekt pracoven, dílen, laboratoří a dalších provozů knihovny, k níž byla nyní dostavěna druhá skladová hala s třípodlažní kovovou regálovou konstrukcí. Z knihovných fondů Národní knihovny České republiky zůstává v Klementinu cca 1,7 milionu svazků, v hostivařském centrálním depozitáři je místo pro 10 milionů svazků; kapacita by měla stačit na příštích 50 až 60 let.

Národní knihovna České republiky se tím definitivně vzdala možnosti získat novou polyfunkční budovu pro všechny své fondy, srovnatelnou s velkými zahraničními knihovnami včetně efektivní technologie skladování a jí podmíněné špičkové kvality služeb. Pozitivní stránkou tohoto kroku je zachování cenného areálu Klementina pro smysluplné kulturní účely, což by v případě jeho opuštění knihovnou nebylo jisté vzhledem k jeho poloze na turisticky nejatraktivnější trase, jíž projde denně až 3 500 návštěvníků Prahy. Rubem atraktivní polohy je možnost ohrožení za extrémních povodní.

Obr. 27 Klementinum, historický sál knihovny

Obr. 28 Klementinum, všeobecná studovna

Obr. 29 Klementinum jako příklad lokality knihovny ohrožované povodněmi

Obr. 30 Centrální depozitář Národní knihovny České republiky v Praze-Hostivaři⁵⁰

⁵⁰ Pramen: www.stavbaroku.cz

Naše úvahy se tak či onak dotkly většiny z výše uvedených funkcí knihoven, vyjma jedné, v kontextu rozvojových zájmů místní kultury klíčové: knihovny mají být kulturními centry obcí, stimulujícími rozvoj komunitních aktivit a pěstujícími vazby na občanská sdružení.

Udržet, popřípadě rozvíjet tuto funkci však patrně nebude možné v malých obcích ležících v příhraničí a v tzv. vnitřních perifériích, tedy v územích, jejichž hospodářský rozvoj se zastavil, z nichž odcházejí mladí a zůstávají převážně jen staří a chudí, bez zájmu o vzdělání i bez životní motivace. V takovýchto obcích narůstají specifické sociální problémy, spojené s exkluzí, obce mají slabší technickou a sociální infrastrukturu, stárnoucí a chátrající bytový fond, špatnou dopravní dostupnost. Vylidňování malých obcí je realitou nejen České republiky – potýká se s nimi i Španělsko, Portugalsko, Itálie, Francie, ba i sousední Německo.

Obyvatel dosud ubývalo i ve většině našich velkých měst, přičemž tento úbytek byl jen zčásti kompenzován nárůstem počtu obyvatel v příměstských územích (suburbíích). Specifikem suburbíí je jejich nevybavenost obchody, službami, školami a zdravotnickými zařízeními, a přirozeně též knihovnami, neboť vznikla z developerských zájmů, omezených na výstavbu rodinných domů; život v nich tak zcela závisí na osobních automobilech. Mezi ztrátovými městy byla však i menší města s dobrou dopravní dostupností do nadregionálních center. Paradoxem je, že naproti tomu přírůstek počtu obyvatel byl zaznamenán většinou u malých měst, která nevykazovala pozitivní sociálně ekonomický vývoj.

Ztráty obyvatel zaznamenaly také okresy, a to hlavně okresy s velkými městy: Plzní, Prahou a Ostravou. Projevil se při tom nesoulad mezi migrací a vybaveností bytovým fondem: podstatná část okresů se zápornou migrací totiž patřila k územím nejlépe vybaveným bytovým fondem.

Život v centrech velkých měst se mění vlivem jejich vylidňování pod nátlakem majitelů činžovních domů, kteří je získali zpět v restitucích, a rozhodli se přestavět je, většinou na hotely, dále v důsledku přizpůsobování struktury maloobchodní sítě a sítě stravovacích zařízení i zábavních podniků turistům, problémů s parkováním, hlučností a kriminalitou. Celkově se změnil způsob života obyvatel měst a odlišný je i jejich kulturní život: u starší a střední generace sice dosud převažuje sledování televize, mladí již tráví čas doma počítačovými hrami, aktivitami na sociálních sítích a mobilní komunikací a baví se chodí mimo centrum, kde je levněji. Jiné než dříve jsou i přepravní zvyklosti; neustále, až dramaticky, se snižuje intenzita pěšího provozu. Tragicky dopadá, rozhodne-li se vedení města vystěhovat nájemníky z historického středu, obytné domy přestavět na pronájemné kanceláře, a tím městu zajistit vyšší příjem, jako se to stalo v Moravské Ostravě, kde však fungování projektu zhatila hospodářská recese, která přiměla firmy, dosud užívající drahé kancelářské prostory v centru města, najít si levnější náhradu mimo centrum, a nové zájemce o pronájem kanceláří se městu nepodařilo najít. Úbytek stálých obyvatel a prázdné kanceláře snížily koupěschopnou poptávku na území centra a vedly k zavření řady obchodů a restaurací. Zatímco pustnoucí centrum nemá co nabídnout, návštěvníky masívně přitahuje nové nákupní, zábavní a administrativní centrum, jež vzniklo jako developerský projekt ve vzdálenosti pouhých 500 metrů od historického jádra města.

Tyto vývojové změny představují bezesporu vážné riziko i pro knihovny, pokud se nacházejí v takto postižených místech nebo v jejich blízkém okolí.

V úvahách nad budoucností knihoven dospíváme k těmto závěrům:

- je třeba připravit se na generační výměnu ve společnosti, spojenou s úpadkem klasických forem vzdělanosti, s podstatným příklonem k povrchnosti a se zábavností jako základním předpokladem všech aktivit, vzdělávání nevyjímaje; generační výměna

přinese i úbytek čtenářů a sekundárně oslabí poptávku po knihovnických službách; toto se navíc bude dít v rámci vymírající společnosti;

- průběžně se mění způsob života ve všech kategoriích sídel; tyto změny akcelerují mezigenerační odlišnosti;
- tržní hospodářství přináší nerovnoměrnost do rozvoje území; stagnující a upadající části území vykazují nulový potenciál pro rozvoj kultury včetně knihoven;
- knihovny nemusí být principiálně ohroženy vývojem k tzv. společnosti informací, budou-li stát na dvou dokumentových pilířích a na ně navázaných službách uživatelům – „papírovém“ a „elektronickém“, a pokud budou druhý pilíř, jehož význam bude trvale narůstat, aktivně rozvíjet;
- ve výhodnější situaci budou knihovny s odbornou literaturou, zvláště pokud se jim podaří začlenit do vzdělávacích systémů škol a do vědy a výzkumu; rozvojový potenciál bude mít poptávka po zdrojích informací využitelných k rekvalifikaci a pro potřeby podnikání a živností;
- udržování samotných tradičních služeb knihovnám budoucnost nezajistí – v duchu marketingu je třeba hledat nové služby pro nové uživatele, takové, jež z knihoven zároveň učiní střediska širšího kulturního a společenského života, respektive posílí jejich komunitní poslání;
- ve výhodě budou ty knihovny, které budou uplatňovat knihovní logistiku a vytěží z ní vyšší kvalitu služeb při nižších provozních nákladech a počtech pracovníků;
- plnění společenského poslání knihoven není možné bez přiměřené podpory státu – v prostředí politické kultury upřednostňující hospodářskou sféru před školstvím a kulturou, privátní zájmy před veřejnými, je nezbytné hledat účinné způsoby lobbování.

V opačném případě platí, že cesta zpět je vždy otevřená:

Poznámka: pokud není uvedeno jinak, ilustrace k tomuto příspěvku byly získány z veřejně dostupných internetových zdrojů prostřednictvím www.google.cz